

אור חדש אשר מציון יאיר

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. תפיסת הזמן בתורת המהר"ל
- ג. ההשתנות אצל הרב קוק – ההשתלמות
- ד. שורש המחלוקת – היחס לעולם הזה
- ה. סיכום

א. פתיחה

רבים מבני הציונות הדתית, לומדי תורת הרב קוק, גדלו על הקשר בינו ובין המהר"ל מפראג. ואכן קשר זה קיים הן בתוכן והן בסגנון. כך כותב הרב הנזיר, מגדולי תלמידיו של הרב קוק, בספרו קול הנבואה:

מיסודי תורת המהר"ל הוא דבקות השי"ת ותורת ישראל וישראל [...] וארץ ישראל דאורא
 דארץ ישראל מחכים [...] גם מרן הרב זצ"ל העמיק הגות בספרי המהר"ל והאיר את דבריו
 באור חדש אשר מציון יאיר.

קול הנבואה, עמ' קעח.

ושם בהערה:

על מרן הרב והמהר"ל – הוא מזכירו לנו בהלך מחשבותיו הוא, במזיגה הנפלאה של
 למדנות וחסידות, עיון פלוסופי ואור הנסתר, אהבת האומה ותורת נצחה ובאהבתו לארץ
 וקדושתה ובשלהבת התקוה לגאולת ישראל וחרותו.

אמנם מרן הרב זצ"ל היה מדבר על צורך לימוד ופרסום ספרי מהר"ל בדורנו ובני ישיבת
 מרכז הרב הוגים בספרי הרב מרן ובספרי מהר"ל מפראג.

שם, הערה קיט.

כמו שכותב הרב הנזיר, תכני שיטתם של המהר"ל ושל הרב קוק דומים ואף זהים - דבקותם של עם
 ישראל, תורת ישראל והקב"ה, קדושת הארץ ועניינים נוספים. אפשר לראות את הדמיון ביניהם גם
 בסגנון הכתיבה - שניהם היו מקובלים שכתבו את ספריהם והגותם בשפה שאיננה קבלית. ובאמת מי
 שיעיין בתוכנית הלימודים של כל הישיבות המכונות "ישיבות הקו", האמונות על תורת הרב קוק, יראה
 את כל ספרי המהר"ל מחולקים לשש שנות לימוד.

במאמר זה אנסה להראות דווקא את ההבדל בין שתי התורות, את אותו "אור חדש אשר מציון יאיר"
 שהזריח הרב קוק על הגותו של המהר"ל.

ב. תפיסת הזמן בתורת המהר"ל

הגדרת מושג הזמן היא אחת הבעיות הפילוסופיות הקשות בה דנו גדולי הפילוסופים, כה קשה, עד שהיו פילוסופים שאמרו עליו שהוא עניין א-להי שאין אמיתתו ניתנת להשגה. הרמב"ם, בעקבות אריסטו, כותב שהזמן הוא מכלל הנבראים "כי הזמן נספח לתנועה והתנועה מקרה בנע",¹ כלומר, לא ניתן להפריד בין המושגים תנועה וזמן: הדרך היחידה למדוד זמן היא ע"י תנועה, והדרך שלנו לדמיין שהזמן עוצר היא לדמיין את כל התנועה בעולם קופאת כמות שהיא ומפסיקה לנוע. במילים אחרות, קיים זיהוי בין מושג הזמן למושג התנועה או ההשתנות.

המהר"ל, בתחילת ספרו "אור חדש" על מגילת אסתר, מאמץ את תפיסת הרמב"ם בעניין ומסביר באמצעותה את המדרש "כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער":²

ויהי הוא מורה על הויה בלתי נשלמת והוא המשך זמן, והויה שהיא בזמן היא השתנות מפני שעצם ההויה הוא השתנות מענין לענין וכל שינוי רע.

נר מצוה אור חדש, עמ' סב.

המהר"ל מסביר את המילה ויהי כ"המשך הזמן", כלומר מושג הזמן עצמו, שהוא, כמו שהסברנו למעלה, דבוק במושג ההשתנות. כאן מוסיף המהר"ל את דעתו על אותה השתנות - "וכל שינוי רע". מה גורם למהר"ל לקבוע קביעה נחרצת כזו שכל שינוי הוא רע?³ כל שינוי מורה על חיסרון; דבר שהשתנה מעיד על עצמו שהיה חסר לו משהו לפני ההשתנות. לכן, במושג ההשתנות עצמו מונח מושג החסרון או ה"העדר" בלשונו של המהר"ל, וההעדר הוא זה שמביא בסופו של דבר לסופיות, לחידלון:

שהדבר שהוא שלם לגמרי אין לו הפסד כלל, שהדבר יפסד מפני החסרון, שהחסרון הוא העדר שבו ומביא אותו אל ההפסד לגמרי, אבל הדבר השלם ואין חסרון בו לא יבא לכלל העדר והוא מקוים לעולם.

נצח ישראל, פרק מח.

כל דבר שיש לו השתנות אינו שלם וממילא יפסד מתישהו. דבר זה - ההפסד, החידלון, הסופיות, הוא הצער הטבוע בזמן ולכן "כל מקום שנאמר ויהי אינו אלא לשון צער" ו"כל שינוי רע".

ג. ההשתנות אצל הרב קוק – ההשתלמות

1. מורה נבוכים, ב, יג.

2. מגילה י, ב.

3. יש לציין שהמהר"ל מדבר על כל השתנות, גם השתנות לטובה.

ההשתנות אצל הרב קוק לא רק שאיננה דבר רע, אלא היא מהווה אחת מיסודות משנתו. וכך כותב הרב הנזיר במבוא לאורות הקודש:

הרביתי להגות בדברי קדשו ולהעמיק בהם, ונמצאו יסודי השטה הא-להית במערכת חכמת הקדש. הקודש הכללי, החיות העולמית, האחדות הכוללת, הטוב הכללי, התעלות העולם. אורות הקודש א, עמ' 18.

העולמות נבראו בדרך שיוכלו לעלות ממדרגותם, כי לכן ירדו בזמן השבירה, כדי שיעלו מעט מעט. מראשי ימות עולם הגלגל סובב רק לנקודה אחת, השלמות האחרון. שם, עמ' 20.

כלומר, לפי הרב קוק העולם נברא כדי שיתעלה, כדי שישתנה.⁴ הרב קוק כתב רבות על נושא זה, כמו שניתן לראות במעט הדוגמאות הבאות:

הכל הולך ושוטף, הכל מתעלה.

אורות הקודש ב, התעלות העולם, א.

השנויים התדירים [...] הם הם המבארים לנו את התמונה של התנועה הבלתי פוסקת, רבת העלילה, שבעולם החמרי.

שם, ג.

עולם התווה, ושכירותיו, ותיקוניו, מורים לנו, שעוצם הרצון לתיקון, לשכלול, להויה, שהם הטוב הגמור, פועל הוא בכח מלא מאד מאד.

שם, י.

כי השלמות ההולכת ונוספת תמיד יש בה יתרון ותענוג ואיזה מין העלאה, שאנו עורגים לה כל כך, הליכה מחיל אל חיל.

שם, יז.

אמנם, גם אצל המהר"ל הכיוון הכללי של ההשתנות הוא למעלה, אל עבר הגאולה העתידה, וגם אצל המהר"ל כל ירידה היא לצורך עליה, ובלשון המהר"ל: "שההעדר סבת ההויה". אולם ההבדל הוא ביחס אל השתנות זו: האם היחס הוא יחס של לכתחילה או יחס של דיעבד. אצל המהר"ל ברור שהיחס להשלמה הוא יחס של דיעבד. בפרק ג ב"נצח ישראל" עונה המהר"ל על שאלה שכנראה הטרידה כמה חוקרים בתקופתו - איך יכול להיות ש"מאחד יבוא הריבוי"? כלומר, איך יכול להיות שהעולם הזה, על ריבוי גווניו וצורותיו, יצא מהאחד, הפשוט - הקב"ה? וזו היא תשובתו:

4. רעיון זה נקרא באורות הקודש 'התעלות העולם' או 'השתלמות'.

אנו אומרים כי מן הש"י אשר הוא אחד נשפע ממנו דבר אחד והוא ראשית הבריאה ואח"כ הושפע עוד על הראשית [...] כי אף מן האחד לא יושפע רק אחד, מ"מ כאשר נמצא האחד אשר הוא אחד, אז מצד המקבל אשר הוא נמצא עתה שייך תוספת כאשר המקבל ראוי אל מה שיתוסף עליו [...] וזה כי הנברא מצד שהוא עלול הוא חסר וצריך השלמה.

נצח ישראל, פרק ג.

לענייננו, ברור כי עניין ההשלמה הוא פגם אונטולוגי בנברא מצד היותו נברא. כל דבר נברא עלול מהבורא, חייב להיות הבדל בין הבורא לנברא, ולכן חייב להיות חסרון בנברא. ממילא, החסרון מצריך השלמה, השתנות. אצל הרב קוק, לעומת זאת, כמו שראינו, ההשתלמות היא לכתחילה ובשבילה נברא העולם.

מהלך כל היש הוא בנוי על יסוד התשובה. ההיות מתגלות בתור ירידה מא-להיות לעולמיות, שהיא כמו השפלה ומיתה נוראה [...] וכל זה נעשה על פי המשקל העליון של שפיטת הצדק [...] אמנם ירידה זו הלא יסוד העליה העליונה גנוז בה.

אורות התשובה, יא, ד.

על פי הרב קוק, מהלך כל היש או הבריאה, בנוי על יסוד התשובה שהיא השתלמות, הירידה נעשתה בשביל העלייה. הבדל זה, האם ההשתלמות היא לכתחילה או דיעבד, יוצר הבדל גם בראיית הגאולה של הרב והמהר"ל. לפי המהר"ל ההשתנות היא דיעבדית ולכן באמת תיפסק בגאולה:

כי יהיה לימות המשיח העולם בשלימות ובפעל אין בו שנוי כלל, ולמה יחטא⁵ והכל הוא עומד כפי מה שהוא ואין בו קנין שלימות.

נצח ישראל, פרק מו.

כלומר, בגאולה תיפסק ההשתנות הקשורה בחסרון, כי הכל יהיה שלם ולכן לא יצטרך יותר שום השתלמות. הרב קוק, לעומת זאת, טוען טענה הפוכה לחלוטין באורות הקודש:

ההויה נוצרה בתכונה כזו, שעדי עד לא תחדל מהתעלות, כי זאת היא פעולה אין סופית. אורות הקודש ב, התעלות העולם, טז.

ההשתלמות היא מלכתחילה ולכן לא תחדל לעולם.

5. גם החטא נובע מההשתנות. ראה נצח ישראל פרק ב, שם מבאר המהר"ל שיצר הרע נובע מהחסרון: "כי אין להם אותה המעלה בשלימות לפי שכ"כ גדולה המעלה, ולכן יש בה החיסרון ומצד הזה דבק בהם הרע והוא היצר הרע". כמו שהסברנו, החיסרון וההשתנות קשורים אחד בשני.

ד. שורש המחלוקת – היחס לעולם הזה

מהו, אם כן, ההבדל בתפיסת העולם הגורם למחלוקת חריפה כל כך בתפיסת ההשתנות? ההבדל ביניהם, שהוא אותו "אור חדש אשר מציון יאיר", הוא היחס לעולם הזה, לבריאה. אפשר לראות אצל המהר"ל שתפיסת הזמן וההשתנות קשורה בעולם הזה דווקא. בהמשך הקטע מ'אור חדש', בו נפתח המאמר, כותב המהר"ל כך:

ואמר כי חמשה ויהי בימי' הוי⁶ כי ראוי שיהיו חמשה, מפני כי בהא ברא הש"י עולמו [...] ולכך היות העולם הזה מוכן לחמשה דברים שיש בהם הויה אשר יש בהם השנוי והם צער ולא כמו עה"ב שנברא ב'י' שהיא אות קטנה כמו נקודות ולא יחלק אבל אות ההא [...] שייך בה חילוק ולפיכך נברא מזה הזמן שהוא מתחלק ומזה הוא מתחדש ההויה אשר בו השנוי ומגיע מזה הצרה.

בקטע זה מקופלים כמה הבדלים בין העולם הזה לעולם הבא, הבדלים שהם יסוד ההבדל בין המהר"ל לרב קוק. העולם הזה הוא עולם מורכב, עולם בעל גוונים שונים, בעל צורות שונות, ועל כן שייך בו חילוק. החילוק גורם לשנוי ומזה מגיעה הצרה. המהר"ל אומר שזה קשור לכך שהעולם הזה נברא ב'הא'⁷. ה'הא' היא בעלת רוחב ולכן שייך בה חילוק. ה'יוד' לעומת זאת מייצגת את העולם הבא – ה'יוד' היא "קטנה", אי אפשר לחלק אותה, היא מסמלת את הנקודה האטומית ביותר, אותה כבר לא ניתן לחלק. בנקודה זו לא שייכים שינויי צורות, הכל אחד בה, וממילא אין שם שינוי ואין צער. בתורת המהר"ל יש שלושה עולמות: העולם העליון, העולם האמצעי והעולם התחתון. בנצח ישראל מפרט המהר"ל על שלושת העולמות האלה:

כי עולם העליון קראו אותו עולם השכלי ואין בו הרכבה כלל, ואח"כ עולם האמצעי ואלו אין בהם הרכבה לגמרי דהיינו הרכבה של עירוב אבל יש בהם חיבור כי יש להם קיבוץ אחד הם הגלגלים [...] והעולם התחתון הוא עולם הרכבה ושם יש הרכבה מזגית בודאי שנמזגו ביחד...

נצח ישראל, פרק ג.

העולם הזה הוא עולם חומרי, מורכב, עולם הריבוי,⁸ עולם הפירוד. ובמקום שיש פירוד יש חיסרון, יש השתנות ויש צער. העולם הבא לעומת זאת הוא עולם א-להי ולכן הוא אחדותי, הוא כולו אחד, ובלשון

6. המשך המאמר בגמרא שם הוא "אמר רב אשי כל ויהי איכא הכי ואיכא הכי ויהי בימי אינו אלא לשון צער חמשה ויהי בימי הו" (מגילה, שם).

7. "כי ביה ה' צור עולמים, העולם הזה והעולם הבא, העולם הזה נברא בה"א... והעולם הבא נברא ביו"ד" מדרש תהלים מזמור סב.

8. ראה אור חדש עמ' עד.

המהר"ל: 'פשוט'. ממילא הוא נצחי, מושלם. תפקיד האדם הוא להעלות את העולם הזה לדרגת העולם הבא ע"י ישראל⁹ והתורה.¹⁰ זה אכן מה שיקרה בימות המשיח:

והוא יתברך נקיים אליו כל המציאות ולכך מטהר את כל אשר נקוה ונאסף אליו.

נצח ישראל, נו.¹¹

בסופו של דבר שולל המהר"ל את העולם הזה, לא כמו השלילה הנוצרית, אלא כמו השלילה החסידית – ביטול היש.¹² הרב קוק, לעומת זאת, חייב את העולם הזה, את הווייתו ואת מורכבותו (המאוחדת). דבר זה הוא אשר הוביל אותו לחדש את חידושו על התעלות העולם.

ונמצא שהנשמה הא-להית העצמית שבהויה המחיה אותה הוא העילוי התמידי שלה, שהוא הוא יסודה הא-להי, הקורא אותה להמצא ולהשתכלל. אורות הקודש ב, התעלות העולם, יז.

הא-להות שנמצאת בתוך ההויה היא זו הקוראת לה להשתכלל. כיוון שיש א-לוהות בתוך ההויה, ההויה לא צריכה להתבטל בא-לוהות אלא להאיר את הא-לוהות שבתוכה.

זיו אור הא-להים, הממלא את העולמים כולם מחיה ומרוה אותם מדשן נועם עליון של מקור החיים.

שם, החיות העולמית, א.

האלוהות ממלאת את העולם, מחיה ומרוה אותו, ועל כן אין צורך לבטלו אלא דווקא לחייבו, לקיימו ולחיות בתוכו בהרמוניה.

ה. סיכום

במאמר זה ראינו כי ההבדל בין המהר"ל לרב קוק בעניין תפיסת הזמן וההשתנות נובע מההבדל ביניהם בתפיסת העולם הזה. המהר"ל שולל את העולם הזה וקורא לאדם לבטלו ולהעלותו לעולם הבא; הרב קוק, לעומתו, מזריח את האור חדש אשר מציון יאיר, אור הגאולה. הוא מחייב את העולם הזה, וקורא לאדם לא לבטל את העולם הזה ולהעלותו לעולם הבא אלא להוריד את האור של העולם הבא ולגלותו דווקא כאן, בעולם הזה, וע"י אותו אור לרומם ולהעלות את העולם הזה ולמלאו חיים וברכה עד העולם.¹³

9. הנושא עליו מדבר הספר "נצח ישראל".

10. הנושא עליו מדבר הספר "תפארת ישראל".

11. וראה עוד בנצח ישראל, פרקים לט-מג.

12. ולכן באמת נחשב המהר"ל לאחד מאבות תורת החסידות, וראה קול הנבואה עמ' קעח.

13. ועיין במאמרו של הרב יוסף אביבי, 'מקור האורות', צהר, א, עמ' 93 - 111, העוסק ב'העלאת היש' של הרב קוק בניגוד ל'ביטול היש' החסידי.

הננו נתבעים להעלות את עצמנו, להרכות את גדולתנו, להרחיב את חכמתנו, באור החיים שמתוסף בנו הננו מוסיפים חיים ואור בכל היש, והיש כולו דוחק אותנו להמציא לו עילוי, צינורות שוטפים חפץ רצון וחיים ממלא כל היקום באים עדינו, מתעלים בעילויינו, שבים כגלי ים בשפעת שטפם, כמשברי אור בשיא חוסן מרוצתם. ואנו כולנו בעלי החפץ וההכרה קרואים אנו לפתח את היש כולו, להרחיב את גבול הוייתו, קרואים אנו להאדיר חפצנו, להבהיק הכרתנו, לעזוז את יכלתנו. בלי מצרים היא שאיפתנו, ובכל מצר וגבול הננו נותנים ברכות נצחים, עז לנו בא-להים סלה את העולמים כולם אנו מנשאים, משגבים ומפארים, ונותנים פאר לא-ל חי העולמים.

אורות הקודש ב, התעלות העולם, מא.